

UNIUNEA EUROPEANĂ

Fondul Social European
POSDRU 2007-2013

Instrumente Structurale
2007-2013

MINISTERUL
EDUCAȚIEI ȘI
CERCETĂRII
ȘTIINȚIFICE

OIPOSDRU

ACADEMIA ROMÂNĂ

Investește în oameni !

FONDUL SOCIAL EUROPEAN

Programul Operațional Sectorial pentru Dezvoltarea Resurselor Umane 2007 – 2013

Axa prioritară nr.1 „Educația și formarea profesională în sprijinul creșterii economice și dezvoltării societății bazate pe cunoaștere”

Domeniul major de intervenție 1.5 “Programe doctorale și post-doctorale în sprijinul cercetării”

Titlul proiectului: **“Cultura română și modele culturale europene: cercetare, sincronizare, durabilitate”**

Beneficiar: **Academia Română**

Numărul de identificare al contractului: POSDRU/159/1.5/S/136077

Raport științific de cercetare doctorală

Tutore îndrumător:

Prof. univ. dr. Gabriela Pană-Dindelegan

Doctorand:

Roxana Magdalena Dincă

București, 2015

UNIUNEA EUROPEANĂ

Fondul Social European
POSDRU 2007-2013

Instrumente Structurale
2007-2013

MINISTERUL
EDUCAȚIEI ȘI
CERCETĂRII
ȘTIINȚIFICE

OIPOSDRU

ACADEMIA ROMÂNĂ

Evoluția verbelor modale în limba română

Tutore îndrumător:
Prof. univ. dr. Gabriela Pană-Dindelegan

Doctorand:
Roxana Magdalena Dincă

Această lucrare a fost realizată în cadrul proiectului “Cultura română și modele culturale europene: cercetare, sincronizare, durabilitate”, cofinanțat de Uniunea Europeană și Guvernul României din Fondul Social European prin Programul Operațional Sectorial Dezvoltarea Resurselor Umane 2007-2013, contractul de finanțare nr. POSDRU/159/1.5/S/136077.

București, 2015

CUPRINS

INTRODUCERE	4
CAPITOLUL 1	
MODALITATEA ȘI TIPURI DE MODALITATE	8
1.1. Definiția modalității.....	8
1.2. Tipuri de modalitate.....	9
1.2.1. Sistemul modal propus în limba română	11
1.2.1.1. Modalitatea <i>dinamică</i>	11
1.2.1.2. Modalitatea <i>deontică</i>	12
1.2.1.3. Modalitatea <i>epistemică</i>	12
1.2.2.3.1. <i>Evidențialitatea</i>	13
1.3. Concluzii	14
CAPITOLUL 2	
VERBELE MODALE: PERSPECTIVA SINTACTICĂ ȘI PERSPECTIVA SEMANTICĂ.....	15
2.1. Statutul verbelor modale: auxiliare/semiauxiliare modale	15
2.2. Statutul verbelor modale în limba română	16
2.2.1. Auxiliare modale vs. semiauxiliare modale vs. verbe modale	17
2.2.2. Predicatul complex și complementul verbelor modale	19
2.2.3. Interpretarea sintactică a verbelor modale	21
2.2.3.1. <i>Control</i> vs. <i>Ridicare</i>	21
2.3. Concluzii	23
CAPITOLUL 3	
VERBUL MODAL <i>A PUTEA</i>	24
3.1. Verbul modal <i>a putea</i> în limba română	24
3.2. Ocurențele lui <i>a putea</i> în limba română veche	25
3.2.1. Observații teoretice preliminare	27
3.2.1.1. Interpretarea tiparului <i>a putea</i> + ₀ Infinitiv	27
3.2.1.2. Interpretarea tiparului <i>a putea</i> + _a Infinitiv	28
3.2.1.3. Interpretarea tiparului <i>a putea</i> + _{să} Conjunctiv	29
3.2.2. Particularități sintactice ale verbului <i>a putea</i> în limba română veche	29

3.2.2.1. <i>A putea</i> + Infinitiv	29
3.2.2.2. <i>A putea</i> + <i>să</i> -Conjunctiv	33
3.2.2.3. Alte tipare sintactice cu verbul <i>a putea</i>	34
3.2.3. Valorile modale exprimate de <i>a putea</i> în limba română veche.....	36
3.3. Adverbul modal predicativ <i>poate (că)</i>	37
3.3.1. Evoluția structurii <i>poate (că)</i>	38
3.3.2. Statutul structurii <i>poate (că)</i>	40
3.4. Concluzii	41

CAPITOLUL 4

VERBUL MODAL <i>A TREBUI</i>	42
4.1. Verbul modal <i>a trebui</i> în limba română	42
4.2. Ocurențele lui <i>a trebui</i> în limba română veche	43
4.2.1. Particularități sintactice ale verbului <i>a trebui</i> în limba română veche	45
4.2.1.1. Sintaxa internă a structurilor cu <i>a trebui</i> + <i>a</i> -Infinit.....	45
4.2.1.2. Sintaxa internă a structurilor cu <i>a trebui</i> + <i>să</i> -Conjunctiv	46
4.2.1.3. Sintaxa internă a structurilor cu <i>a trebui</i> + Participiu	46
4.2.1.4. Alte tipare sintactice cu verbul <i>a trebui</i>	47
4.2.2. Valorile modale exprimate de <i>a trebui</i> în limba română veche	48
4.3. Structura modală <i>trebuie că</i>	49
4.3.1. Statutul structurii <i>trebuie că</i>	50
4.3.2. Evoluția structurii <i>trebuie că</i>	51
4.4. Concluzii	52

CAPITOLUL 5

VERBUL MODAL EVIDENȚIAL-EPISTEMIC <i>A PĂREA</i>	53
5.1. Verbul <i>a părea</i> în limba română	53
5.2. <i>A părea</i> : ocurențe în limba română veche	54
5.2.1. Particularități sintactice ale verbului <i>a părea</i> în limba română veche	55
5.2.1.1. Verbul <i>a părea</i> – verb de „ridicare”	59
5.2.2. Valoarea modală evidențial-epistemică exprimată de <i>a părea</i> în limba română veche.....	60
5.3. Adverbul modal <i>parcă</i>	61
5.3.1. Evoluția și interpretarea formei	62
5.4. Concluzii	66

CAPITOLUL 6

UTILIZĂRI MODALE ALE VERBELOR <i>A FI</i> ȘI <i>A AVEA</i>	67
6.1. Utilizările și funcțiile verbelor <i>a fi</i> și <i>a avea</i> în limba română	67
6.2. <i>A fi</i> și <i>a avea</i> – utilizări modale în limba română veche	69
6.2.1. <i>A fi</i> – utilizări modale în limba română veche	70
6.2.2. <i>A avea</i> – utilizări modale în limba română veche	73
6.3. Concluzii	75
CONCLUZII GENERALE	76
SURSE	79
BIBLIOGRAFIE	81

Evoluția verbelor modale în limba română

Rezumat

Evoluția verbelor modale în limba română reprezintă o temă de cercetare complexă și are ca obiectiv general prezentarea particularităților sintactice și semantice ale verbelor modale în limba română, dintr-o perspectivă diacronică.

Studiile care tratează problema evoluției verbelor modale demonstrează că sensurile modale deontice sunt atestate primele în istoria limbii (Sweetser 1990, Bybee *et al.* 1994), iar sensurile epistemice se dezvoltă ulterior printr-o extindere metaforică (așa cum susține Sweetser 1990) sau prin convenționalizarea implicaturii (Traugott 1989). Această evoluție semantică este dublată adesea (nu în toate limbile) de o evoluție sintactică, de trecerea de la o categorie lexicală, în anumite contexte morfosintactice, la o categorie funcțională (Roberts și Roussou 2003).

Cadrul teoretic general în prezentarea evoluției verbelor modale în limba română este definit de *modalitate-modalizare*, un concept cadru, analizat din diverse perspective și aflat la intersecția mai multor domenii ale lingvisticii: sintaxă, semantică și pragmatică.

Inventarul de verbe modale propus în această lucrare cuprinde verbele *a putea*, *a trebui*, *a părea*, *a fi* și *a avea*.

Necesitatea unei astfel de cercetări este determinată în mod logic de lipsa unei monografii românești consacrate verbelor modale din limba română. Tema de cercetare pornește de la câteva studii care tratează problema verbelor modale în limba română (Hill 2009, Avram, 1999, 2008, 2009), fiind analizate, în mod special, verbele *a trebui* și *a putea*. Noutatea cercetării de față se referă la:

(i) perspectiva diacronică în analiza verbelor modale care determină inventarierea ocurențelor cu verbele *a putea*, *a trebui*, *a părea*, *a fi* și *a avea* în limba veche și detașarea particularităților sintactice și semantice legate de constituența grupului verbal (GV) reprezentat de un verb modal centru. Această analiză diacronică se realizează pe baza unui corpus care cuprinde texte din limba română veche, LRV, din secolul al XVI-lea, secolul al XVII-lea și secolul al XVIII-lea. Pentru perioada veche, am folosit texte originale, din stiluri diferite: documente și însemnări, scrisori oficiale și particulare, texte religioase, cronici și letopisețe, gramatici.

(ii) analiza evoluției unor forme verbale de persoana a III-a, indicativ, prezent, către statutul de adverbe modale predicative (în cazul verbelor modale analizate, aceste forme adverbiale sunt *poate (că)*, *trebuie (că)* și *parcă*). Aceste adverbe predicative păstrează valoarea modală cea mai abstractă exprimată de verbele modale corespondente (valoarea modală

epistemică) și devin marcatori discursivi (au funcții atât la nivelul conținutului propozițional, cât și la nivel ilocuționar și interacțional).

Aceste două componente de noutate față de cercetările anterioare se întrepătrund pentru a oferi o analiză complexă a evoluției verbelor modale în limba română.

Cercetarea de față cuprinde șase capitole și este structurată în două părți importante: cadrul teoretic care vizează modalitatea, tipurile de modalitate, statutul verbelor modale și direcțiile de analiză sintactice și semantice (Capitolul 1 și Capitolul 2) și partea aplicativă care presupune descrierea sintactică și semantică a verbelor modale *a putea*, *a trebui*, *a părea*, *a fi* și *a avea* din perspectivă diacronică (Capitolul 3, Capitolul 4, Capitolul 5 și Capitolul 6).

Primul capitol, *Modalitatea și tipuri de modalitate*, reprezintă descrierea cadrului teoretic preliminar și cuprinde definiția *modalității*, o sinteză a tipurilor de *modalitate* identificate în literatura de specialitate, perspectivele diferite din care a fost analizată *modalitatea* și realizările acesteia în discurs, prin verbe modale, în limba română. Obiectivul principal în acest capitol nu este acela de a prezenta în mod exhaustiv noțiunea de *modalitatea*, ci de a menționa principalele direcții teoretice care definesc acest concept cadru. În analiza evoluției verbelor modale am adoptat terminologia clasică, aceea care distinge modalitatea *radicală* (care cuprinde modalitatea *dinamică* și *deontică*) de modalitatea *epistemică*.

Capitolul al doilea, *Verbele modale – perspectiva sintactică și perspectiva semantică*, este dedicat analizei verbelor modale în literatura de specialitate. Verbele modale sunt considerate auxiliare/semiauxiliare sau verbe cu sens modal. Trăsăturile lor definitorii sunt legate de conceptul de *predicatul complex* și de distincția conceptuală dintre verbe de *control* și verbe de *ridicare*. Din punct de vedere terminologic, în această lucrare, folosesc termenul de *verbe modale*. În interiorul acestei clase de verbe fac distincția între semiauxiliare modale (concept folosit și de Guțu Romalo (2005 [1956])) și verbe cu sens modal.

În al treilea capitol, *Verbul modal „a putea”*, am prezentat descrierea sintactică și semantică a marcatorului modal verbal *a putea*, din perspectivă diacronică, prin analiza ocurențelor lui în textele de limbă română veche. Acest capitol are două părți: prima parte se referă la evoluția structurii sintactice în care apare verbul *a putea* și descrie comportamentul sintactic și valorile semantice în limba română veche; partea a doua este reprezentată de următoarea etapă în evoluția verbului *a putea* și se referă la interpretarea sa adverbială: adverbul modal *poate*. Această formă adverbială își are originea în forma verbală de persoana a III-a, indicativ, prezent. În urma analizei textelor de limbă română veche, am observat prezența a două tipuri de configurații sintactice: (i) *a putea* + complement infinitival (₀*Infinitiv*) – construcție monopropozițională și (ii) *a putea* + complement propozițional (_{să}*Conjunctiv/a-Infinitiv*) – construcție bipropozițională. Cele două configurații sintactice diferă prin faptul că prima este o construcție interpretată din perspectiva restructurării sintactice, iar a doua este o construcție fără

restructurare. Ambele configurații însă pot fi interpretate din perspectiva predicatului complex (cu mențiunea că cele monopropoziționale sunt analizate ca predicate complexe în sensul strict dat de criteriile de identificare a predicatului complex). Faptul că verbul *a putea* este ocurent în limba actuală și cu tiparul +₀*Infinitiv* și cu tiparul +_{să}*Conjunctiv* are legătură și cu prezența în limba veche a structurii +_a*Infinitiv*: fiind configurații bipropoziționale, *să-Conjunctiv* și *a-Infinitiv* sunt concurente în uz, iar din punct de vedere istoric s-a demonstrat că modul conjunctiv înlocuiește infinitivul cu *a*. *A putea* +₀*Infinitiv* este un tipar productiv și în limba actuală explicația constând în faptul că *a putea* +₀*Infinitiv* este o construcție monopropozițională (cu restructurare verbală) și nu intră în concurență cu structura bipropozițională *a putea* +_{să}*Conjunctiv*. Valorile modale marcate în limba veche sunt valorile modale *dinamice* (*capacitatea, abilitatea și posibilitatea circumstanțială*), *deontice* (*permisiunea*) și *epistemice* (*posibilitatea epistemică*). De asemenea, în ceea ce privește interpretarea adverbială a formei *poate*, analiza textelor vechi a confirmat ipoteza (Zafiu 2006) potrivit căreia există o formă intermediară *poate fi că* și aceasta explică utilizarea ulterioară a adverbului *poate* urmat de complementizatorul *că*.

Capitolul al patrulea, *Verbul modal „a trebui”*, reprezintă descrierea sintactică și semantică a marcatorului modal verbal *a trebui* în limba veche. De asemenea, am analizat și următoarea etapă în evoluția verbului *a trebui* care se referă la posibilitatea de interpretare adverbială a formei *trebuie că*. Verbul *a trebui* are particularități morfologice, sintactice și semantice. În limba română veche verbul *a trebui* are două utilizări: o utilizare personală și o utilizare unipersonală. Tiparele sintactice care descriu comportamentul verbului *a trebui* în limba română veche sunt definite de două configurații majore: construcții monopropoziționale: *a trebui* + *Participiu* (mai rar) și construcții bipropoziționale: *a trebui* +_a*Infinitiv*/_(ca)*să-Conjunctiv*. Observația esențială care descrie comportamentul diferit al verbului *a trebui* în limba veche față de limba actuală este posibilitatea de a se combina cu un complement infinitival. *A trebui* urmat de *a-Infinitiv* este un tipar ocurent în limba veche în paralel cu tiparul *a trebui* +_{să}*Conjunctiv*. Începând cu secolul al XVII-lea apar structuri în care *a trebui* este urmat un participiu, construcții în care se poate recupera verbul *a fi* (fie la infinitiv, fie la conjunctiv). În privința valorilor modale, analiza ocurențelor în cele trei secole nu oferă o atestare evidentă a valorii epistemice, existând doar câteva exemple din secolul al XVII-lea care ar putea fi interpretate cu o valoare modală epistemică. Se poate spune astfel că valoarea epistemică este o extindere târzie a valorilor radicale (atestări evidente în secolul al XIX-lea). Verbul *a trebui* își pierde unele posibilități combinatorii (cu un complement infinitival), își limitează paradigma de persoană și timp, dar păstrează în paralel folosirea cu grila de roluri tematice (Experimentator și Temă) și cea în care se combină cu un complement verbal (la participiu sau la conjunctiv). Ultima treaptă în evoluția verbului *a trebui* este utilizarea sa cu valoare adverbială, *a trebui* fiind folosit cu forma de persoana a III-a, indicativ, prezent, urmată de o propoziție introdusă prin complementizatorul

că: Trebuie că. Interpretarea sa adverbială în acest tipar este diferită de interpretarea adverbială a formei *poate (că)*.

În capitolul al cincilea, *Verbul modal evidențial-epistemic „a părea”*, am prezentat particularitățile sintactice și semantice ale verbului *a părea* ca verb care exprimă valori modale în limba română veche. Verbul *a părea* are și o formă adverbială, formă care provine de persoana a III-a, indicativ, prezent, a verbului, urmată de complementizatorul *că: parcă*. Spre deosebire de celelalte două forme adverbiale, acest adverb are complementizatorul încorporat în forma sa. În analiză, am urmărit construcții în care *a părea* este urmat de *a-Infinitiv/să-Conjunctiv*, dar și construcțiile în care este urmat de o propoziție introdusă prin complementizatorul *că, că-Propoziție*. Se poate remarca faptul că, sub aspect sintactic, urmărindu-se posibilitățile combinatorii, *a părea* cunoaște în limba veche o varietate de construcții, care se reflectă și în analiza exemplelor din limba actuală. Corespondentul său adverbial, *parcă*, este un adverb predicativ și este încadrat în sfera modalității epistemice, fiind considerat un adverb de incertitudine. El asociază în sensul său primar o valoare evidențială (percepția directă sau indirectă) și o valoare modală (incertitudinea).

Ultimul capitol, *Utilizări modale ale verbelor „a fi” și „a avea”*, constituie analiza sintactică și semantică a comportamentului modal al verbelor *a fi* și *a avea* în limba română veche. Pe lângă valorile predicative, cele de auxiliare și cele copulative (în cazul lui *a fi*), am identificat și structuri în care cele două verbe pot fi interpretate ca operatori modali. În limba veche, verbele *a fi* și *a avea*, cu valori modale, sunt urmate fie de un infinitiv, fie de un conjunctiv. În ambele tipare de construcție, cele două verbe pot fi interpretate cu sensul de *obligație*, fiind sinonime cu *a trebui*, *a avea îndatorirea*, *a fi dator să*, și de *posibilitate*, fiind sinonime cu *a putea*, *a avea puțință*. Pe lângă aceste valori modale, în tiparele sintactice identificate, verbul *a avea* poate fi interpretat și din perspectiva exprimării valorii de viitor. Spre deosebire de limba veche, în limba actuală verbele *a fi* și *a avea* exprimă valoarea deontică doar când sunt urmate de un verb la modul supin (structură care nu apare în limba veche, fiind atestată mai târziu). În limba română actuală, construcția *a avea* + conjunctiv devine o structură specializată în exprimarea viitorului popular.

În fine, analizând evoluția verbelor modale în limba română (*a putea*, *a trebui*, *a părea*, *a fi* și *a avea*), din perspectiva evoluției sensurilor modale și din perspectiva schimbării sintactice am observat că: deși se înregistrează o evoluție a tiparelor de construcție cu verbe modale din limba veche în limba actuală, acestea nu devin elemente funcționale, ele sunt verbe de ridicare și pot fi ocurente atât în configurații monopropoziționale (cu restructurare verbală), cât și în configurații bipropoziționale (fără restructurare verbală); valorile modale inventariate în limba veche confirmă linia de evoluție semantică modalitatea *dinamică* > modalitatea *deontică* > modalitate *epistemică*, cu precizarea că și în limba veche sunt înregistrate contexte semantice

care pot fi interpretate epistemic; de asemenea, formele de persoana a III-a, indicativ prezent, ale verbelor *a putea*, *a trebui*, *a părea* evoluează către statutul de adverbe predicative, fiind situate mai sus în ierarhia frazei.

Tema de cercetare constituie așadar o monografie a verbelor modale în limba română și presupune analiza sintactică și semantică a ocurențelor verbelor modale *a putea*, *a trebui*, *a părea*, *a fi* și *a avea*, în limba română veche.